

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....	8
1.1. Гуманітарні кризи та вимушена міграція.....	8
1.2. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (кейси 2014 та 2022 року).....	16
1.3. Взаємовідносини ВПО та приймаючих громад: основні проблеми та шляхи вирішення конфліктних ситуацій	35
Висновки до Розділу 1.....	53
РОЗДІЛ 2. ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: КЕЙС МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ» (ЗВІТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЛЮТИЙ – ТРАВЕНЬ 2023 РОКУ)....	58
2.1. Вимушена міграція: причини, масштаби, особливості.....	60
2.2. Життя мігранта: основні труднощі та шляхи їх вирішення.....	75
2.3. Перспективи повернення вимушених мігрантів.....	95
Висновки до Розділу 2.....	104
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ЗА КОРДОНОМ (НА ПРИКЛАДІ ФРН, ГРУЗІЇ)	111
3.1. Поняття і сутність соціальної адаптації українських біженців за кордоном.....	111
3.2. Соціально-адаптаційні практики українських біженців у Європі.....	120
3.3. Мовні практики як індикатор успішності соціальної адаптації українських біженців у Німеччині.....	130
3.4. Особливості соціальної інтеграції українських вимушених мігрантів в Грузії.....	139
Висновки до Розділу 3.....	149

РОЗДІЛ 4. ВІДЧУТТЯ ДОМУ У ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	151
4.1. Відчуття дому: поняття та сутність.....	151
4.2. Концепція дому в соціальних та гуманітарних науках.....	159
4.3. Особливості формування образу дому в українських біженців в країнах Європи.....	174
Висновки до Розділу 4.....	182
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ ТА МАСОВИХ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕМІЩЕНЬ.....	184
5.1 Комплексна сексуальна освіта як шлях формування відповідального ставлення до збереження репродуктивного здоров'я майбутнього покоління.....	184
5.2. Соціологічний супровід процесу формування сексуальних знань школярів як один з основних трендів сучасного сексуального виховання (світова та українська практика).....	194
5.3. Практичні рекомендації щодо впровадження соціологічного супроводу сексуального виховання українських школярів в умовах військового конфлікту та вимушених переміщень (на матеріалах емпіричного дослідження).....	208
Висновки до Розділу 5.....	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	225

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабне російське вторгнення в Україну у лютому 2022 року активізувало виняткові за своїми масштабами міграційні процеси в Європі. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки та переміститися в інші регіони України або за її межі (за даними Міжнародної організації міграції станом на початок 2024 року налічувалося близько 3,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб та 6,5 мільйонів міжнародних вимушених мігрантів).

Вимушена міграція стала викликом як для України, так і для країн Європи, які прийняли найбільшу кількість українських вимушених мігрантів. Вона призвела до ряду негативних наслідків в соціальній та безпековій сферах, наприклад, зростання навантаження на соціальну систему та ринок праці, підвищення рівня конфліктності в громадах тощо. Однак, водночас є очевидним той факт, що в разі ефективної інтеграції вимушених мігрантів (ВПО, біженців, осіб, що мають статус тимчасового захисту), вони можуть приносити значну користь громадам, що їх приймають. Саме тому питання інтеграції вимушених мігрантів актуалізувалося на порядку денному як в Україні, так і в країнах ЄС. Для європейських країн воно було обумовлено, з одного боку, поширенням тенденції до старіння нації, що створює потребу в працездатному населенні, з іншого боку, складнощами з інтеграцією в європейські суспільства мусульманських іммігрантів, що обумовлено їх культурними та релігійними особливостями. Таким чином, українські вимушені мігранти для країн Європи були більш зручними та цікавими, бо мали високий рівень освіти, бажання адаптуватися та працювати, схожу систему цінностей та культуру тощо, саме тому для них створювалися більш лояльні умови.

На сьогодні вже зрозуміло, що війна не буде швидкоплиною, тому постає проблема майбутнього повернення українських вимушених мігрантів додому. Дослідження, проведені серед інших біженців, демонструють, що чим довше тривають

воєнні дії, тим менше шансів на повернення вимушених мігрантів до рідних громад. Особливо це стосується молоді, яка швидше адаптується до нових умов та починає будувати нове життя на новому місці (в інших країнах або в інших громадах в межах власної країни).

З урахуванням всього вище зазначеного, вивчення процесів, пов'язаних з особливостями української вимушеної міграції, є надзвичайно актуальним та важливим для нашої держави. Дане дослідження мало на меті проаналізувати основні тренди та виклики, які приховує у собі вимушена міграція, визначити її перспективи та наслідки для українського суспільства на найближчу перспективу. Наукова розвідка ґрунтується на ряді соціологічних досліджень, які були проведені на базі Лабораторії соціологічних досліджень МДУ протягом 2023 року викладачами кафедри філософії та соціології та магістрами освітньої програми «Врегулювання конфліктів та медіація» під керівництвом викладачів кафедри.

Особливу увагу було приділено вивченню кейсу Маріупольського державного університету. Проаналізовано досвід вимушеного переміщення, який пережили співробітники та студенти університету після окупації Маріуполя росією. Це дало змогу прослідкувати не лише географію та умови адаптації, але й визначити перспективи повернення.

Також в межах дослідження було проаналізовано гуманітарні кризи в контексті вимушеної міграції, особливості інтеграції ВПО у нові громади, характерні риси сприйняття ВПО різних хвиль (2014 та 2022 роки), нюанси взаємовідносин ВПО та представників тих громад, що їх приймали. Виокремлено потенційні конфліктні ситуації, шляхи їх вирішення, визначено позитивні стратегії та кейси інтеграції ВПО.

Вивчено досвід соціальної адаптації українських мігрантів в країнах Європи на прикладі Німеччини та Грузії. Визначено основні проблемні фактори, які заважають вдалій інтеграції, зокрема, мовне питання, проблеми з житлом, невідповідність соціального статусу тому соціальному статусу, що був в Україні –

необхідність виконувати низькооплачувані некваліфіковані роботи, нижча заробітна плата, більше навантаження тощо.

Приділено увагу такому феномену як «відчуття дому» в українських мігрантів, його місцю у сприйнятті мігрантами самих себе. Досліджено, що означає дім для вимушеного мігранта, як він пов'язаний з відчуттям безпеки, яким чином образ дому трансформується під впливом війни.

Проаналізовано вплив військового конфлікту та масових вимушених переміщень на проблеми виховання українських школярів, зокрема у питаннях, пов'язаних з сексуальною освітою, яка в умовах підвищення рівня насильства в суспільстві не втрачає своєї актуальності. Визначено перспективи та користь запровадження соціологічного супроводу у сфері сексуального виховання українських школярів (як у форматі офлайн, так і в умовах дистанційного навчання).

Таким чином, запропоноване дослідження дає змогу на фактичному емпіричному матеріалі прослідкувати за основними трендами та викликами, пов'язаними з вимушеною міграцією українців в умовах російсько-української війни, та спробувати визначити наші перспективи в цьому напрямку.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Гуманітарні кризи та вимушена міграція

Війна росії проти України, що почалась у 2014 році із анексії Криму та окупації частини території Донецької та Луганської областей, спричинила на світовій мапі нові потоки вимушеної міграції, масштаби якої вибухнули після 24 лютого 2022 року. Якщо до 24 лютого 2022 року міграція населення мала переважно внутрішній характер (кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становило близько 1,5 мільйона осіб), то з початком відкритої фази війни кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 5,9 мільйона [175]. Найбільш гострим наслідком військової агресії рф стала гуманітарна криза, яка охопила мільйони пересічних українців.

За даними Міжнародної організації з міграції станом на 25 вересня 2023 року кількість ВПО оцінюється в 3,7 мільйона осіб, за кордон виїхало понад 6,2 мільйона українців. Визволення частини українських територій надало можливість 22% переселенців повернутись з-за кордону [174]. Кількість офіційно зареєстрованих ВПО в межах країни також поступово зменшується (найбільша кількість зареєстрована станом на травень 2022 року).

Слід підкреслити, що ще у довоєнні часи демографічна ситуація в Україні було напруженою через стрімке скорочення населення (практично на п'яту частину скоротилась чисельність населення через низький рівень народжуваності, погіршення якості життя і, як наслідок, його скорочення тощо). У наслідок війни демографічна проблема в країні досягла кризового стану. Втрата людського капіталу з України. З урахуванням того, що основу біженців з України складають жінки та діти (близько 90%), наслідки такої втрати людського капіталу

матимуть довготривалі наслідки, відповідно, повоєнне відновлення української економіки та підтримка сталого розвитку стає більш проблематичним. За експертними оцінками в наслідок неповернення біженців страти ВВП країни становитимуть 2,55%-7,71% ВВП [89, с.16], потенційні загрози забезпеченню наукового потенціалу України, її інноваційного розвитку та безпеки.

Таблиця 1

Динаміка переміщення вимушених українських мігрантів

	березень 2022	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	грудень	січень 2023
ВПО	6,5	7,7	8,0	6,3	6,6	7,0	6,2	6,5	5,9	5,5
Кількість тих, хто повернувся в Україну		2,8	4,5	5,5	5,8	6,0	6,0	5,9	5,2	5,5
Кількість біженців		1,3	3,0	5,5	6,2	7,0	7,5	7,7	7,9	8,0

Джерело:

International Organization For Migration, Ukraine Crisis 2022-2023: 1 Year Of Response. 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-crisis-2022-2023-1-year-response> [173]

Українські ВПО є, з одного боку, суб'єктами національної політики (надання соціальних послуг, фінансових виплат, гарантування прав і свобод ВПО в частині медицини, освіти, праці тощо). Їх можливе неповернення на батьківщину може стати викликом демографічного потенціалу в Україні. Остання проблема ускладнюється й тим, що значна кількість українських біженців – це жінки із дітьми, учнівська молодь, науковці.

З іншого боку, українські біженці стають суб'єктами міграційної політики європейських країн. Значні потоки біженців з України формують високий міграційний тиск у часи глобальної полікризи. Українці за кордоном, поступово адаптуючись до нового середовища, будуть інтегруватись до місцевих ринків праці, громад тощо. Виклики (адміністративні, юридичні, фінансові, інфраструктурні, гуманітарні тощо), з якими стикаються вимушені мігранти в умовах тимчасового переміщення, мають багатовимірний характер. Таким чином, вимушена європеїзація українських переселенців має потенційно суперечливий характер.

Існуючі дослідження вчених із Центру глобального руху населення Кембридзького університету [197] доводять, що управління міграцією – це не лише забезпечення прикордонного контролю та безпеки, а й інтеграція, вплив біженців на політику, інституції та економіку. Криза біженців, з якою зіткнулися країни ЄС, стала важким випробуванням для євроінтеграції. Найгострішим наслідком військової російської агресії стала гуманітарна криза, яка торкнулася мільйонів пересічних українців та спричинила найбільші міграційні потоки біженців та переселенців. Існуюча система оперативної гуманітарної допомоги, якої вкрай потребують українські переселенці, виявила певні проблеми у наданні гуманітарної допомоги. За даними МЗС України, лише через Європейський механізм цивільного захисту (EUCPM) за весь час повномасштабного вторгнення в Україну надійшло понад 43 тис. тонн гуманітарної допомоги. Війна змусила появу в Україні нових міжнародних благодійних організацій і фондів. Проте, згідно з результатами дослідження (проведеного Humanitarian Outcomes у травні 2022 року на замовлення Центру гуманітарних інновацій Великої Британії за підтримки Міністерства закордонних справ у справах Співдружності та розвитку Великої Британії), міжнародні гуманітарні організації, які були вже працюючи в Україні на початку активної фази війни, показали недостатню підготовленість і неефективне планування. Незважаючи на за-

лучення значних сум грошей, міжнародні організації не змогли забезпечити швидке вливання ресурсів для зміцнення та розширення існуючих місцевих інструментів реагування. Навіть після трьох місяців війни більшість грошей міжнародних організацій залишалася невикористаною. Усе це актуалізує критичний аналіз існуючої системи гуманітарної допомоги та розробку рекомендацій щодо формування багаторівневої системи гуманітарної допомоги.

Війна рф проти України спричинила гостру гуманітарну кризу, яка торкнулася мільйонів українців та спричинила найбільші міграційні потоки біженців та переселенців. Існуюча система оперативної міжнародної гуманітарної допомоги, виявила певні проблеми у її наданні, оскільки міжнародні гуманітарні організації, які працювали в Україні на початку активної фази війни, показали недостатню підготовленість і неефективне планування і, як наслідок, не змогли забезпечити швидке вливання ресурсів для зміцнення та розширення існуючих місцевих інструментів реагування. Усе це актуалізує критичний аналіз існуючої системи гуманітарної допомоги та розробку рекомендацій щодо формування багаторівневої системи гуманітарної допомоги. Трансформація сучасної міжнародної гуманітарної системи у напрямку забезпечення інклюзивності, передбачуваності та управління ризиками стає важливою умовою підвищення її ефективності.

Слід підкреслити, що функціонування сучасної міжнародної гуманітарної системи знаходиться під тиском посилення глобальних проблем. Екстремальні погодні явища та стихійні лиха, які призводять до чисельних людських втрат матеріальних збитків; неготовність країн до кліматичних змін; антропогенна шкода навколишньому середовищу; посилення впливу міждержавних конфліктів; зростання неконтрольованої міграції, дефіцит ресурсів на тлі посилення геополітичної турбулентності та посилення суперництва між найбільшими державами, а 2022 року й загальна руйнація світового порядку та системи безпеки – все це стрімко посилює вразливість людей

та посилило запит на гуманітарну підтримку. За таких умов система міжнародної гуманітарної допомоги потребує відповідних змін, нових методів і моделей гуманітарної підтримки, що сприятимуть її адаптації до нового гуманітарного контексту.

Стрімке зростання потреб у гуманітарній допомозі, що стає менш ефективною та результативною, актуалізує сучасні наукові пошуки щодо перегляду існуючої системи міжнародної гуманітарної допомоги. На потребу ретельної оцінки сучасної системи гуманітарної допомоги звертають увагу у своєму дослідженні Аладишева А. [158]. Напрямки розвитку загального механізму координації гуманітарної допомоги розглядає у своїх дослідженнях Байкер Дж. [161]. Через визначення та конкретизацію зобов'язань, які мають взяти на себе гуманітарні організації та уряди країн, Хармер А., Стоддарт А., Сазарен А. [169] розглядають принципи надання адекватної гуманітарної допомоги в численних конфліктних ситуаціях. Аналітичні звіти дослідницьких агенцій та інститутів [196] дають інформаційну базу для визначення джерел, напрямів гуманітарної допомоги, визначення її ефективності та напрямів диверсифікації та розвитку тощо.

Існуючі кризи всередині країн поглиблюються поглиблюватися, відповідно, число країн, які переживають тривалу кризу, і кількість країн із високим рівнем гуманітарних потреб суттєво зросли у 2022 році. За даними Global Humanitarian Assistance Report 2023 [166] у 2022 році через довготривалі складні кризи (триваючі і нові конфлікти, природні катастрофи, пандемія Covid-19) кількість людей, потребуючих гуманітарної допомоги, у світі зросла за один рік на третину з 306 мільйонів осіб до 406,6 мільйонів осіб (рис.1), а кількість країн, які вони представляють збільшилась з 73 до 82.

Кількість країн із високим рівнем гуманітарних потреб, у яких мешкають понад 1 мільйона осіб, що потребують гуманітарної допомоги, зросла до 51 у 2022 році з 49 у 2021 році. Найбільше зростання зафіксовано в Україні (зростання з 14,3 мільйонів осіб до 17,7 мільйонів), Пакистані (збільшення

на 12,6 мільйонів до 23,6 мільйонів) і М'янмі (збільшення з 10,7 мільйонів до 14,4 мільйона).

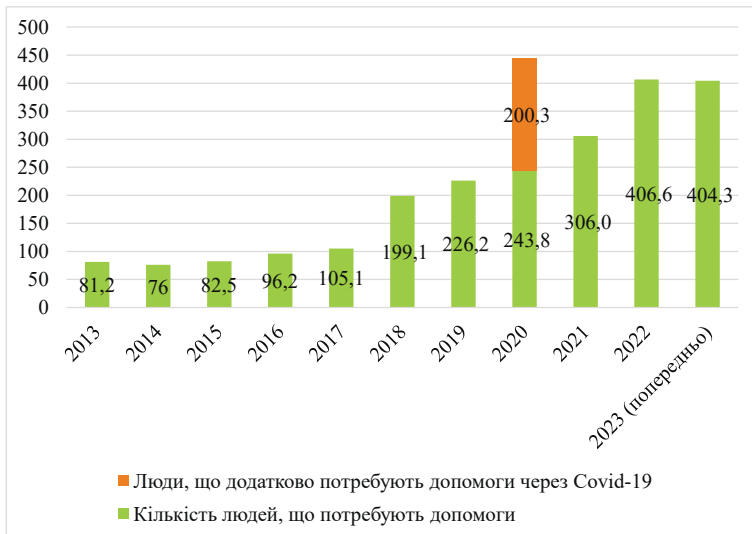

Рис.1 Кількість людей, потребуючих гуманітарної допомоги у світі

Примітка: побудовано за даними Global Humanitarian Assistance Report 2023 [166]

Основними рушійними силами гуманітарних криз виступають конфлікти, кліматичні зміни, соціально-економічна нестабільність, які останнім часом накладаються одна на одну, створюючи надскладний гуманітарний ландшафт. Найчастіше основною причиною гуманітарних криз у світі стають конфлікти. (87% усіх людей, що потребують гуманітарної допомоги, мешкають у країнах, де сьогодні спостерігається високий рівень інтенсивності конфліктів або в країнах, що переживають конфлікти високої інтенсивності). Крім того, 85% проживали в соціально-економічно слабких країнах, а 58% – у країнах, які найбільш страждають від кліматичних змін. З 82 країн, 41% населення зіткнулись із гострою продовольчою безпекою, у тому числі у стані надзвичайної ситуації.

Міжнародна гуманітарна система – мережа суб’єктів, що забезпечують реагування на гуманітарні кризи відповідно до принципів, закладених резолюцією 46/182 Генеральної Асамблеї ООН. За даними Humanitarian Outcomes [165], були понад 5,1 тисяч організацій у гуманітарній системі у 2021 році, приблизно на 10% вище, ніж оцінювали десять років тому. Протягом останніх десяти років наявна у світі гуманітарна система суттєво зросла у кількісно-якісному вимірі: майже вдвічі зростання в обсягах фінансування до 46,9 мільярдів доларів у 2022 році (табл.1), однак через пандемію COVID-19 темпи зростання протягом останніх років суттєво скоротились: обсяг від громадських донорів зріс лише на 0,1 мільярди доларів США, інші приватні донори (трасти, фонди тощо) забезпечили зростання на 0,7 мільярди доларів США.

Таблиця 2

**Динаміка міжнародної гуманітарної допомоги,
млрд. долл.**

Загальний обсяг міжнародної гуманітарної допомоги	2018	2019	2020	2021	2022
Всього	33,0	32,3	32,7	36,9	46,9
у т.ч. уряди та інституції ЄС	27,2	26,8	26,2	30,1	38,1
приватні	5,8	5,5	6,5	6,8	8,8

Джерело

Global Humanitarian Assistance Report 2023. URL: <https://devinit.org/data/datasets/global-humanitarian-assistance-report-2023/> [166, с.28]

На 10% збільшилась кількість гуманітарних установ, чисельність персоналу, що задіяний у гуманітарній системі зросла на 40%, при цьому національний персонал становить понад 90% гуманітарної робочої сили в екстрених умовах. Близько 80% міжнародної гуманітарної допомоги фінансування відбувається за рахунок коштів державних бюджетів